

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

MOLLA AHMED-İ CEZERÎ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Hamdi GÜNDOĞAR*

Özet

Molla Ahmed Cezerî, Cizre'de 1567/1640 yılları arasında yaşamış büyük bir İslam alimi ve mutasavvıfıdır. Şiirlerini oluşturan Divan'ı, tasavvuf edebiyatının şaheserlerinden birisidir. Zamanının birçok ilim merkezinde tahsil gören Cezerî, Tarih, Felsefe, Kelâm, Tasavvuf, ve Astronomi gibi fizik ve metafizik konularda ilim sahibidir. Cezerî Tasavvufta vahdet-i vücud felsefesini benimserken, Kelam ve Akaid'de Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşen düşünceler ortaya koymuştur. Cezerî, Felsefe, Tasavvuf ve Kelâmî fikirlerini coşkulu bir şiir diliyle anlatır. Ancak o, bütün bunları varılması ve ulaşılması gereken bir noktaya doğru yönelir ki o asıl nokta ilahi aşktır ve onun divan'ının ana temasını oluşturur.

Anahtar kelimeler: Molla Ahmed Cezerî, Tasavvuf, Tevhid, Kader, İlahi aşk,

Abstract

Mullah Ahmad Cezerî, was a famous Islamic scholar and sufi that lived at Cizre between 1567-1640. His poetry book Diwan is a masterpiece of literature of Sufism. He has been in different places for studying Islamic sciences. He studied Philosophy, Theology, History, Sufism and Astronomy. He appropriated vahdat al-vucud in his sufism. However, his theological opinions are coherent to Ahl al-sunna. Ahmad al Cezerî, has expressed his thoughts of different themes a lyric style in his Diwan. But his main aim arrive to divinity love and this constitutes of his Diwan's main theme.

Key words: Mullah Ahmed Cezerî, Sufizm, Tawhid, Pedestination, Divinity love

Giriş

Araştırmacıların genel kanaatine göre Molla Ahmed Cezerî, 1567/1640 yılları arasında Cizre'de yaşamıştır.¹ İlk öğrenimini babasından alan Cezerî daha sonra medreselerde geleneksel tertip üzere okutulan kitapları bitirip icazet almak üzere, Diyarbakır, Hakkari, ve İmadiye gibi dönemin ilim merkezlerinde tahsiline devam etmiştir. İlmi icazetini Diyarbakır'a bağlı Sterabas köyünde Molla Taha adındaki alimden almıştır.² Lakabı Nişanî olup, kabri, Şırnak'a bağlı Cizre ilçesinde, Kırmızı Medrese'dedir.

Daha ziyade bir mutasavvıf olarak tanınan Molla Ahmed Cezerî, Kürt Edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Divanı'nda Tarih, Felsefe, Tasavvuf, ve Astronomi gibi fizik ve metafizik konular iç içe girmiştir. Hikmetülayn, Şerhu'l-Lübab gibi fıkıh kaynaklarına gönderme yapması; Maruf-u Kerhi, Şiblî, Mansur ve Alaî gibi tasavvuf büyüklerini zikretmesi, Şeyh San'an gibi bir seyri sülûk serüvenini şiirine konu edinmesi onun Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf'ta zengin bir birikime sahip olduğuna işaret eder. Ancak o, bütün bunları varılması ve ulaşılması gereken bir noktaya doğru yönelterek, asıl maksuduna ve matlubuna

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

¹ Mela Ahmede Cezerî, *Diwan*, Çev, Osman Tunç, İstanbul, 2009, s. 17

² Cezerî, *Diwan*, s. 18

hizmet yolunda ustalıkla kullanır. Onun şiirinde kullandığı tüm argümanlar ilahi aşkın remizleri olarak anlaşılmalıdır.³

Molla Ahmed Cezerî'nin Divan'ında tasavvufî konulara dair beyitlerindeki ifadelerinde, vahdet-i vücud felsefesine yakın olduğu görülmekle beraber⁴ aynı zaman da onun Kelâm alanında da söz sahibi olduğunu ve görüşlerini şiir diliyle dile getirdiğini görmekteyiz. Molla Ahmet Cezerî, divanının faklı yerlerinde Allah'ın sıfatları ve tevhidi, el-esmau'l-hüsna'yı, kaza ve kaderi, hidayet ve dalaleti, rü'yetullah vb. konuları Kur'an ayetleri ışığında coşkun bir şiir diliyle terennüm etmiştir. Cezerî, Allah'ın kâinata koyduğu muhteşem düzen karşısında hayranlığını dile getirmiş, insan aklının kainatı anlamakta sınırlı ve aciz olduğunu ifade etmiştir.

1- Allah'ın Sıfatları ve Tevhidi

Ahmed Cezerî divanında Allah'a olan sevgisi ve aşkını büyük bir coşkuyla dile getirmiş, Allah'ın ezeliyyet, ebediyet ve kayyumiyyetini "sırf vahdet," "mutlak vahdet" anlayışıyla ifade etmiştir. Bunun yanında Ahmed-i Cezerî, Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgisini de dizelerinde dile getirmiştir.

Molla Ahmed Cezerî Allah'ın kıdem ve beka sıfatlarını ve hiçbir şey yok iken var olan Allah Tealâ'yı şiirinde şöyle dile getirir;

Ezel ve ebed aynı şeydir kıdemiyette
Çünkü ezel ve ebed farkı yok sermediyette⁵

Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi, zat-ı mukaddes var idi
İzafet, kayıt ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi⁶

Bu alem kalu bela'dan önce henüz yoktu
Zaman çarhı, dönen felek mavi gök kubbe henüz yoktu⁷

Burada Cezerî ezel ve ebedin Allah'ın kıdemiyeti içinde aynı olduğunu, Allah'ın kıdemiyeti içinde bunların beraber olduğunu, çünkü bütün bunların Allah'ın uluhiyet ve rububiyyetinin gereği olduklarını ifade etmiştir.

Ahmed Cezerî dizelerinde; Hz. Peygamber (s.a.v) in hadisi şerifinde bildirdiği gibi hiçbir varlık yok iken Allah'ın var olduğunu belirtmektedir. Bu hususla ilgili olarak rivayette; Yemen halkından bir grup Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın resulü dinin hükümlerini öğrenmeye ve alemin ilk yaratılışının nasıl olduğunu sormaya geldik" demişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)' de "Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu..."⁸ buyurmuştur.

Allah vardı ve ondan başka hiçbir şey yoktu. Çünkü ezeli olan tek varlık, varlığı vacibul-vücud olan Allah'tır. O'nun dışındaki bütün varlıklar mümkün ve fani varlıklardır. Fahreddin Razi bu hadisle ilgili şöyle diyor. Bu hadis şuna delalet eder: Ezelde sadece Allah vardı. Bu, cisimlerin, arazların, akılların ve nefislerin sonradan olduğunu gösterir. Bununla ilgili olarak yön, cihet, hacim hiçbir şey yoktu.⁹

³ Cezerî, *Diwan*, s. 18

⁴ Bkz. Cezerî, *Diwan*, s. 22

⁵ Cezerî, *Diwan*, s. 279

⁶ Cezerî, *Diwan*, s. 27

⁷ Cezerî, *Diwan*, s. 415

⁸ Buhârî, "Tevhid", 22

⁹ Fahreddin er-Razi, *Metalibu'l-aliye mine'l ilmi'l-ilahi*, Beyrut, 1320/1999, IX/152

Molla Ahmed Cezerî'ye göre Allah'ın alemleri var etmesi onun lütfü, keremi ve cömertliğidir. Allah'nın alemleri mükemmel bir şekilde var etmesi insanlar için bir rahmet ve lütüftür. Allah Teala varlıklar alemini bütün nitelik ve sıfatlarıyla var etmiştir ve bütün varlıklar orada Allah'ın sayısız nimet ve lütufları ile hayatîyetlerini sürdürmektedirler.

Ahmed Cezerî dizelerinde Allah'ın sıfatlarını ifade etmeye şöyle devam ediyor:

Evvel odur, ahir odur, zahir odur, batın odur
Mabud odur, meşhud odur bütün hüviyetimde¹⁰

O Allah ki, ilk O'dur, son O'dur. "Zahir" olan O'dur, "batın" olan O'dur. Önce ve sonra olan, açık ve gizli olan O'dur.

Allah Tealâ Hadid suresi üçüncü ayetinde: "O evveldir, âhirdir..." buyurmaktadır. Allah'ın sıfatı olarak "evvel" ve "âhir", ilk varlık ve varlığı devam edecek olan son varlık, öncesi ve sonrası bulunmayan demektir. Allah'ın zatî sıfatlarından kıdem ve bekâ, evvel ve âhir ismine râcidir. Evvel ve âhir, kadîm ve bâkî, ezeli ve ebedî demektir.

"Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibi Rabbi'nin zatı bâkî kalacaktır."¹¹ âyetleri Allah'ın âhir olduğunu; "Allah, her şeyin yaratıcısıdır..."¹² "Allah'tan başka yaratıcı mı var?..."¹³ âyetleri de Allah'ın evvel olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "Allah'ım! Sen evvelsin. Senden önce hiçbir şey yoktur. Sen, âhirsindir, Senden sonra da hiçbir şey olmayacaktır..."¹⁴

Yaratıkların bir öncesi, bir de sonu vardır. Kainat yok iken vâd edilmiştir, bir gün bunların varlığı son bulacaktır. Allah'ın varlığının ise öncesi ve sonrası yoktur, yani O'nun yok olduğu bir zaman mevcut olmadığı gibi hiçbir zaman da yok olmayacaktır. Varlıkları ve zamanı var eden de Allah'tır. Allah Tealâ ayette "...O'nun zatından başka her şey helâk olacaktır..."¹⁵ buyurmaktadır. Bu âlemde yaratılan her varlığın bir evveli vardır. Zira, her mahlûk hâdistir, yâni sonradan ihdas edilmiş, yaratılmıştır. Ve yine her varlığın bir âhiri vardır. Zira her mahlûk fânidir. Öyle ise, bütün evvel ve âhir âlemlerini düşündüğümüzde, şu âlemin bu iki ismin tecellileriyle adeta kaynaştığını söylemek mümkündür.

Cezerî, Allah'ın hayy ve kayyum olduğunu dizelerinde şöyle dillendirir:

Laşeyi ve madumiyetten öğrendik Allah'ın kayyumiyet sırrını
Mahviyet ve fena toprağında secde en yüksek makamdır bana¹⁶

Hayy ve kayyum olan tek varlık Allah'tır. Bütün varlıklar Allah'ın hayy ve kayyumiyyetine bağlı olarak hayatîyetlerini sürdürürler.

Allah Hayy ve Kayyûm'dur. Yani bizâtih kâim, dâim ve bâkî olan, varlığı hiçbir şeye dayanmayan ve kendinden olan, herşeyi düzenleyen, herşeyi bizzat ayakta tutan, herşeyin kendisine dayandığı ve kendisi ile kâim olduğu, kendisi ile devam ettiği, vücutta kaldığı ve bekâ bulduğu; başlangıç, son ve yeniden oluş gibi hallerden münezze olan tek varlık Allah Teala'dır.

¹⁰ Cezerî, *Diwan*, s. 145

¹¹ Rahmân, 55/26-27

¹² ez-Zümer, 39/62

¹³ Fâtır, 35/3

¹⁴ Müslim, Zikir, 60; İbn Mâce, Dua, 2

¹⁵ el-Kasas, 28/88

¹⁶ Cezerî, *Diwan*, s. 145

Kur'an-ı Kerim'de Allah Tealâ kayyum olduğunu şöyle bildirir: *"Allah öyle bir ilahtır ki O'ndan başka tanrı yoktur, O diridir, kayyumdur."*¹⁷ Sonsuz olan kâinatın yaratılması, yönetilmesi, ayakta durması ancak Allah'ın ilim, kudret ve iradesiyle mümkündür.

Varlıklar bütün halleriyle Allah'ın ilmi ve kudretiyle ayaktadır. Var olmaları Allah'ın ilim, kudret ve iradesine bağlı olduğu gibi, var olduktan sonra da varlıklarını devam ettirmeleri için de bu sıfatlara ihtiyaçları vardır. Allah'ın kayyumiyet sıfatı olmadan varlıkların mevcudiyetlerini devam ettirmeleri mümkün değildir.

Ahmed Cezerî beyitlerinde ezelden ebede tevhidin olduğu, Allah'ın varlığında ve sıfatlarında tek olduğunu dile getirir.

Vahdet sırrıdır kuşatan ezelden ta ebede
Zatında tekdir ve birdir o, taaddüt nerede?¹⁸

Kelime-i tevhid, Allah'tan başka hak mabut olmadığı anlamına gelmekle birlikte, bu kelimede geçen Allah ismi, bütün İlâhî isimleri de içine aldığından, "Allah'tan başka yaratıcı ve yaşatan yoktur, Allah'tan başka Malik yoktur." gibi manaları da içermektedir.

Tevhid ile ilgili olarak Allah Teala Kur'an ayetlerinde şöyle buyurur:

*"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım. Benden başka ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin."*¹⁹ *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur"*²⁰

İslam alimleri, tevhidi, "ilmî" ve "amelî" olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmaya göre, Allah'ın bir olduğunu ve kâinattaki bütün herşeyin O'nun birliğini gösterdiğini bilmek ilmî tevhiddir. Amelî tevhid ise, bu tevhid inancının insanın bütün amellerinde tezahür etmesidir.

Ahmed Cezerî, dizelerinde Allah'ın tevhidini O'nun farklı isim ve sıfatlarıyla şiirleştirir. Cezerî'nin buna örnek bir beyiti şöyledir:

Gerçi sözlüklerde farklıdır "vahid" ile "ehad"
Lakin gerçekte yoktur farkları birleştirir onları "samed"²¹

Allah Tealâ Kur'an'ın bir çok ayetinde uluhiyetteki tevhidini bizlere bildirmektedir. *"De ki: O, Allah birdir."*²² *"Şüphesiz sizin, ilâhınız bir tek ilahtır."*²³ *"O ancak bir tek Allah'tır."*²⁴ *"Tek ve kâhâr olan Allah'tan başka bir ilah yoktur."*²⁵ *"İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur."*²⁶

Allah bir ve tektir. Bütün varlıkları idare eden ve işleri yürüten yalnız O'dur. Allah Tealâ, "vâhid" sıfatı ile nitelendirilmiş bir ilâhtır ki, ilâhlıkta tektir. O'ndan başka hak olan hiçbir ilâh yoktur. O'ndan başka ilâh tutulanların hiç biri ilâhlığa layık değildir. Gerçek ilâh ancak o tek olan Allah'tır.

¹⁷ el-Bakara, 2/255

¹⁸ Cezerî, *Diwan*, s. 279

¹⁹ el-Enbiya, 21/25

²⁰ en-Nisa, 4/ 48

²¹ Cezerî, *Diwan*, s. 279

²² el-İhlas, 112/1

²³ es-Saffat, 37/4

²⁴ el-Enam, 6/ 19

²⁵ el-Sad, 38/65

²⁶ el-Bakara, 2/ 163

“Benzeri olmayan “tek” anlamına gelen “el-vahid” ismi Kur’an’da 21 defa tekrarlanmıştır. “Eğer göklerde ve yerde Allah’dan başka ilahlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulurdu.”²⁷ “Sizin ilahınız bir tektir O Rahman ve Rahimden başka ilah yoktur.”²⁸ “el-Ehad”, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olan yegâne zât olan, şeriki olmayan demektir. Nitekim Kur’an’da şöyle buyrulur. “Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O’ndan başka ilâh yoktur.”²⁹

Allah Tealâ “vahid” dir, sıfatları bütün mahlukatı kuşatmıştır. Nihayetsiz kudret, sonsuz ilim, mutlak irade ancak “vahid” olan Allah’a mahsustur. Allah, “ehad”dir, mahlukatın zâtlarındaki bütün noksanlıklardan, sıfatlarındaki bütün eksikliklerden münezzehtir. Varlıkların hiçbirine benzemeyen yegâne “bir” ve benzersiz olan ancak O’dur.

Allah Tealâ “samed”dir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bütün varlıkların O’na ihtiyacı vardır. İhtiyaç ve dileklerde kendisine müracaat edilen tek merci odur.

2- Kader ve İnsan Fiilleri

Molla Ahmed Cezerî, Allah’ın alem ve insanlar için bir takdirinin olduğunu şiiirleştirirken, diğer taraftan insanların fiillerinde hürriyet sahibi oldukları anlamına gelen dizelere de divanında yer vermiştir. Cezerî’nin şiiirlerinde kader konusunda Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşen ifadeler kullandığı söylenebilir. Bunun yanında Ahmed Cezerî’nin kader görüşünde İbn Arabî’nin etkilerini görmek de mümkündür.

Ahmed Cezerî, Allah Tealâ’nın alemleri ve içindekilerle beraber insanı en güzel bir şekilde yarattığını dizelerinde şöyle dile getirir.

Ezel kitabetinin nakkaşı baştanbaşa onurlu harflerle
Süsledi onlarla adem levhasını birbiriyle ahenk içinde

Bu şekil ve suretlerin aslı tezyin edilmiş yüce bir makamda
Onlara nispetle birer gölgeyiz biz, Allah’ın takdir ve tertibinde³⁰

Ahmed Cezerî bu beyitlerinde alemde var olanların daha önceden ilahi makamda asıllarının yaratıldığını bu alemde olanların ilahi alemde olanların bir yansıması olduğunu söylemektedir. Burada Ahmed Cezerî’nin Muhyiddîn İbn Arabî’nin alem ile ilgili görüşlerini benimsediğini görmekteyiz.³¹

Feyzini alıp ism-i Nur’dan göründü eşya ilim aynasında
Yedi sıfatın hükmü içinde intizama girdi kusursuzca

Düzene girdi alem, kendi fiilini istedi her bir isim
Eline verdi tasarrufunu, kabzasında tuttu tüm alemleri³²

Bu beyitlerde görüldüğü üzere Ahmed Cezerî, Allah’ın kainatın düzenini tasarrufunda bulundurduğunu, onu bir düzen içerisinde var ettiğini ve varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Bu düşüncesi Ahmed Cezerî’yi kaza ve kader inancına götürmüştür ki bu kader anlayışı, Ehl-i sünnet kelimeleri olan Eş’ariye ve Matüridiyye’nin ortaya koydukları anlayışlarla örtüşmektedir. Şöyle diyor dizelerinde Ahmed Cezerî;

²⁷ el-Enbiya, 21/ 22

²⁸ el-Bakara, 2/ 163

²⁹ el-Bakara, 2/16

³⁰ Cezerî, *Diwan*, s. 29

³¹ Bkz, Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 2004, s. 218,219

³² Cezerî, *Diwan*, s. 33

Allah'ın Mela hakkında cari kıldığı takdiri
Değiştirmeye güç yetirecek kimse var mı ki³³

Salına salına ötüp gelince o hacel kekliği tuzak yerine
Kaza ve kader şahini ansızın aldı onu kendine³⁴

Burada Cezerî'nin kendisi ve varlıklar hakkında Allah'ın bir takdirinin olduğunu ve kimsenin onu değiştiremeyeceğini ifade ettiğini görüyoruz. Ehl-i sünneti temsil eden kelimeler, Allah'ın ezeli ilmi ve iradesiyle varlıklar hakkında bir takdirinin olduğunu, meydana gelen fiil ve olayların Allah'ın ilim ve iradesi dahilinde gerçekleştiğini izah etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ekolleri olan Eş'arîlik ve Matürîdiyye, Allah'ın kaza ve kaderi çerçevesinde insan fiillerinin kesb yönüyle insana, yaratma yönüyle Allah'a ait olduğunu ifade etmişlerdir. Eş'arî'ye göre Allah Teala kadîm bir kudretle fiilleri yarattığı için yaratıcı faildir. İnsan ise hadis bir kudretle işlerini yaptığı için kesbeden faildir.³⁵ İmam Matürîdî'ye göre ise insanların fiillerinde yaratıcı Allah'tır. Bu fiillerin insana aidiyeti ise bunların insanın cüz'î irade ve kesbi ile oluşmaktadır. Fiil yaratma yönüyle Allah'a, kesb etme yönüyle insana aittir.³⁶

Ahmed Cezerî, evreni oluşturan araz, a'yan ve cevherlerin kaynağının bir olduğunu, Allah Teala'nın alemleri ve içindekileri bu asıllardan farklı şekillerde yarattığını şiirinde şöyle dile getirir.

A'raz, a'yan ve cevherlerin kaynağı birdir aslında
Lakin yüzlerce şekil, harf ve kalıp vermiş Halik Teala onlara³⁷

Araz, a'yan ve var olan her şeyin kaynağı, her şeyi yaratan, onlara şekil veren, onları idare eden, Allah Tealâ'dır. Burada da Ahmed Cezerî'nin İbn Arabî'nin alem ile ilgili görüşüne benzer bir söylem içinde olduğunu görüyoruz. İbn Arabî alem ile ilgili olarak şöyle diyor: Hakikî varlık; yalnız sonsuz imkanlar alanı, batın ve gayb âlemi olan Allah'ın varlığından ibarettir. Evren onun zuhuru ve tecellisidir. Bu suretle bütün görünen ve düşünülen alemlerin kökü olan gizli varlık ne duyularla, ne akılla kavranabilir. Evren hakiki varlığın geçici bir gölgesidir.³⁸

Tümüyle birdir ünvanı bu kainat kitabının
Bulunmaz onda bir tek hata bile yanlışlıkla³⁹

Bir külli kanun geçerli bu dünyada baştanbaşta
Sapmalar, eğrilikler, perişanlıklar yok yanlışlıkla⁴⁰

diyen Ahmed Cezerî, üzerinde yaşadığımız dünya ve bütün kainatta bir külli kanunun, şaşmaz bir düzen ve ince bir hesabın olduğunu ve bu mükemmeliyetin aralıksız bir şekilde devam ettiğini dile getirmektedir. Ahmed Cezerî'nin bu dizelerinde; evrende bir sistemin yani sünnetullahın olduğu, her şeyin Allah'ın koyduğu sistem üzere devam ettiğini, diğer ifadeleriyle bir kader ve takdirin olduğu anlaşılmaktadır.

Ehadiyet levhasındaki el yazısıdır Kâtib-i Samed'in yazdığı

³³ Cezerî, *Diwan*, s. 447

³⁴ Cezerî, *Diwan*, s. 77

³⁵ Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makalatu'l-İslamiyyin*, Tah. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995/1417 II/218

³⁶ Bkz. Ebu Mansur el-Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, Ankara, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002, s. 366 vd.

³⁷ Cezerî, *Diwan*, s. 35

³⁸ Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, s. 218

³⁹ Cezerî, *Diwan*, s. 89

⁴⁰ Cezerî, *Diwan*, s. 91

Allah sayısız nakışlarla süsleyip, düzene koymuş güzelliği⁴¹

Kaderde “Şirin”e ulaşmak yoksa eğer
Ferhat pazusuyla Rüstem gücü ne yapsın

Her fiil ve eser bir fail ister elbette
Demirci usta yoksa eğer demirci körüğü ne yapsın⁴²

İnişli çıkışlı, düz ve eğri yolları aştık birer birer
Lakin dolaşıp çıkamadığımız bir daire oldu bize yolu hudusun⁴³

Rabbani hikmet bu şekilde devranını ister çarh-ı feleğin
Faal-i mutlak odur çünkü, etkisi yok sebeplerle cihazların⁴⁴

Ahmed-i Cezerî'nin bu dizelerinde yine kuvvetli bir kader inancını dile getirdiğini görüyoruz. Cezerî, kaderde takdir edilen bir durum hakkında insanın onu değiştirebilecek bir gücünün olmadığını ifade ediyor. Ancak bu dizeler de Ahmed Cezerî'nin kader ile beraber aynı zamanda insana fiillerinde bir sorumluluk tanıdığı da görülmektedir. Cezerî'ye göre Allah Tealâ, insanları, fiillerini hür iradeleriyle yapma istidat ve kabiliyeti ile yaratmıştır. İnsanlar da bu istidat ve kabiliyetleri doğrultusunda fiillerini kendi hür iradeleriyle gerçekleştirirler ve sorumlu olurlar.

Kur'an-ı kerimde hem “kader” in varlığına delalet eden hem de insanın iradesinin varlığına delalet eden ayetler vardır. Kalam ekolleri bu ayetleri kendi görüşlerine delil olarak almışlardır. Ehl-i sünnet uleması bu her iki yöne hamledilebilecek ayetleri Allah'ın ezeli bilgisi, iradesi ve yaratmasına uygun bir şekilde ele alarak varlıklar hakkında bir takdirin olduğunu, ancak bunun yanında insanın iradesiyle fiillerini kesb ettiğini ve fiillerinden sorumlu olduğu kanaatine varmışlardır. Ahmed Cezerî'nin şiirlerinden de aynı şekilde hem Allah'ın takdirini hem de insanın kesbini ifade ettiğini görmekteyiz.

Hakim olan Allah'ın hükmü nakşetmiş kadim takvimde onu
Gösterip hattını o levh-i merkurda, aydınlatmış tüm alemini⁴⁵

Mazi, hal ve istikbal, tümü birdir bunların aslında
Hadd-ı zatında mevcuttur sabah, akşamında hudusun⁴⁶

Bu beyitlerde Ahmed Cezerî yine Allah'ın alemini bir ezeli kader ile takdir ettiğini, bu kader üzerine alemini düzenlediğini belirterek, Allah indinde geçmiş, şimdi ve gelecek diye bir şeyin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ahmed Cezerî'nin alem ve zaman hususundaki bu ifadelerinden İbn Arabî'nin “Her şey aynı zamanda vardır. Gerçek olan geçmiş ve gelecek değil, değişmeyen “an”dır”⁴⁷ görüşünü benimsediğini söylemek mümkündür.

Cedel yoluyla anlayamazsın feleklerin seyrinden alemin sırlarını
Allah'ın takdir ve hikmetidir, hikmetinden söz etme artık⁴⁸

⁴¹ Cezerî, *Diwan*, s. 35

⁴² Cezerî, *Diwan*, s. 243

⁴³ Cezerî, *Diwan*, s. 81

⁴⁴ Cezerî, *Diwan*, s. 145

⁴⁵ Cezerî, *Diwan*, s. 43

⁴⁶ Cezerî, *Diwan*, s. 81

⁴⁷ Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, s. 220

⁴⁸ Cezerî, *Diwan*, s. 253

Zaman ve mekan, yönler ve sınırlar, nedir bunlar?
Nedir bu ölçüler, izahlar, hesaplar ve sayılar?

Nedir eşyadaki bu münafat ve lüzumat, bu kıyaslar ve misaller
Nedir bu terkipler ve tahliller, bu ruhlar ve cesetler⁴⁹

Ahmed Cezerî, Allah'ın evrene koymuş olduğu nizam karşısında hayretini ifade ederek, bu nizamın ihtişamını ve harikuladeliğini şiirlerinde terennüm ederken, kainâta bakıldığında mükemmel bir sistemin işlemekte olduğunu, çok hassas ölçü ve hesapların olduğunu ifade eder.

Çekemez sıkletini yüksek idrakimiz tüm bunları anlamada
Yorgun düşen akıl aciz kalır kalkış için her çabada

Şaşkınlık ve çaresizliktir düşüncenin son sınırı
Nasıl anlasın kısır fehmiyle mahluk halıkını

Dil döküp durma Mela marifet vadisinde kal u kıl ile
Çünkü marifet cevherine ulaşmamıştır kimse akıl ile⁵⁰

Bütün bu dizelerinde Cezerî, alemde muhteşem ölçü, mizan ve dengelerin olduğunu, her şeyin harikulade bir süreç içinde varlığını sürdürdüğünü, bu muhteşem sistemin akıl ile tam olarak anlaşılamayacağını, bu sistemi anlamamanın insan aklına ağır geldiğini ve aklın burada aciz kaldığını belirtmektedir.

3- Hidâyet ve Dalâlet

Molla Ahmed-i Cezerî sahip olduğu kader anlayışı çerçevesinde hidayet ve dalâlete ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. Ona göre Allah'tan bir hidayet olmazsa insanları irşad etmenin uyarmanın bir anlamı olmayacaktır.

Gönlü yakıp tutuşturan bir cezbe olmalı Hak'tan Mela!
Ezel canibinden hidayet yoksa eğer vaaz ile irşat ne yapsın⁵¹

İlk verdiği bize sevgilinin bir zerre bir inayet
Kadeh ve şarap imiş defterde payımıza düşen hidayet⁵²

Bu dizelerde Ahmed Cezerî, hidayetin Allah'tan olduğunu, Allah'ın hidayeti olmaksızın ne vaazın ne de irşadın insana bir faydasının olmayacağını ifade etmiştir. Cezerî, Levh-i Mahfûz'da kendisi için Allah'ın inayeti olduğunu ve bundan dolayı hidayete erdiğini dile getirmektedir.

Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın hidayete erdirmesi demek; kulun nefsinde hidayetlenmeyi yaratması demektir, dalalet ise onda doğrudan sapmayı meydana getirmesi anlamına gelir. Mutezile'ye göre Allah'ın hidayeti; insana doğru yolu göstermesi, saptırması ise kişiyi "sapık" olarak isimlendirmesi veya kişi kendi nefsinde sapıklığı yarattığı zaman onun sapıklığına hükmetmesi demektir.⁵³

⁴⁹ Cezerî, *Diwan*, s. 281

⁵⁰ Cezerî, *Diwan*, s. 281

⁵¹ Cezerî, *Diwan*, s. 245

⁵² Cezerî, *Diwan*, s. 247

⁵³ Sabuni, Nureddin, *el-Bidaye fi usuli'd-din*, Neşr. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1979, s. 79

Hidayetin Allah'tan olduğunu ifade eden Ahmed Cezerî'nin hidayet ve dalâlet konusunda ki düşünceleri de yine Ehl-i sünnetin bu husustaki düşüncelerine uygun düşmektedir.

4- Rü'yetullah

Allah Tealâ'nın ahirette görülüp görülmeyeceği kelamcılar tarafından ele alınan itikadi bir meseledir. Mu'tezile kelamcıları bazı ayetlerden yola çıkarak Allah'ın ahirette görülmesinin mümkün olmadığını iddia ederken, Eş'arî ve Matürîdî alimleri de bazı Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinden yola çıkarak Allah Tealâ'nın ahiret aleminde insanlar tarafından açık bir şekilde görüleceğini ifade etmişlerdir.⁵⁴

Ahmed Cezerî, şiirlerinde bu konuya değinmiş ve şöyle demiştir.

Ya Rab rü'yet-i cemalinle vasıl eyle beni sevgiliye
Yeter ki beni yaktığın ateşinle, aman ayrılığın elinden aman⁵⁵

Musa'nın, Allah'ı görme isteğini caiz kılsam eğer aşk bahsinde
O zarif endamlının kaşlarından tecelli var üstümüzde Mela⁵⁶

Cezerî, Şiirinde Allah'tan rü'yet-i cemalini dilemiş, ondan ayrı kalmamayı istemiştir. Diğer taraftan Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebini hatırlatan Cezerî Ehl-i sünnet mezheplerince de kabul edildiği gibi ahirette Allah'ın görülebileceğini dile getirmiştir.

Sonuç

Molla Ahmed Cezerî, yaşadığı dönemin önemli ilim merkezlerinde ilim tahsil etmiş ve birçok farklı alanda görüşlerini dile getirmiş bir ilim adamıdır. Cezerî, aynı zamanda Allah'a olan iman ve sevgisini Divan'ında şiirleştiren büyük bir mutasavvıftır. Cezerî, Divan'ında Allah'ın tevhidini, ezeliyyet ve kıdemiyyetini, isim ve sıfatlarını coşkulu bir dille anlatır. Peygamber'e olan sevgisini dile getirir. Allah'ın fazlı ve keremini ifade eder. Cezerî'nin coşkulu bir şiir diliyle yaptığı bütün bu anlatımlar onu tek bir gayeye yönlendirir. O da ilahi aşktır.

Felsefe, Kelam, Ahlak vb. konulara dair düşüncelerini Tasavvuf edebiyatının şaheserlerinden birisi olan Divan'ında dile getiren Ahmed Cezerî, Tasavvufta vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş, alemle ilgili düşüncelerinde İbn Arabî'den etkilenmiştir. Bunun yanında Cezerî, Allah'ın sıfatları, kader ve insan fiilleri, hidâyet ve dalâlet gibi Kelam ve Akaid ile ilgili görüşlerini de şiir diliyle ifade etmiştir. Cezerî'nin bu konulardaki düşüncelerinde Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşüğünü söylemek mümkündür.

⁵⁴ Bkz. Sabuni, Nureddin, el-Bidaye fi usuli'd-din, s. 38-42

⁵⁵ Cezerî, *Diwan*, s. 155

⁵⁶ Cezerî, *Diwan*, s. 405